

Kaiser László

A belátás és édenteremtés regénye

Németh László: Égető Eszter

„Az én munkásságom egy mű, s az egyes munkák annak a fejezetei” – mondta Németh László 1969-ben, az életműsorozat indulása alkalmával készült interjújában. Ez az egy műre utaló megállapítás a nagy író és gondolkodó élete s munkássága közti egységre is vonatkozik, hiszen Németh saját életét is alkotássá tette: döntései és tettei, az általa sokat emlegetett szókratészi belső hang sűgásai a kivételes – s ne féljünk a nagy szavaktól – , zseniális tehetségű alkotóban a tisztesség és tartás erkölcsi imperatívuszát hordozták.

Nincs tehát hierarchia élet és életmű között, miként a műfajok között sem. Az idea és a valóság ütközéséből a gondolkodó s az író a minőség forradalmáraként – a mindennapoktól az alkotásig – azt az egyetlen utat találta meg, amellyel nem kerülte el önmaga számára az „üdvösségiharcot”, ugyanakkor az írásokban megörökített „életrecept”, akár egyénben, akár nemzetben vagy éppen emberiségben gondolkodunk, érvényes, de mindez nem másolható, csak értelmezhető! Nem véletlenül szögezte le határozottan Németh László: „A mű nálam mindig csak érintő az élet görbéjéhez; eredményei nem alkalmazható tanítások, csak figyelmeztetések.”

Az is cáfolhatatlan, hogy mindig az eszme, az ember eszméje mozgatta az alkotót és tollát. Németh egyik legjobb értője és magyarázója, a tudós Grezsa Ferenc (e sorok írójának egykori tanára Szegeden) pontosan fogalmazott: „A tanulmány az eszme nyílt és közvetlen megjelenése; a regény ugyanezen eszme emberben – az író tipológiája szerint: szentben, hősben vagy szörnyetegben – való megtestesülése; a dráma az eszme elakadásának terepe.” S a végső cél pedig nem lehet más, mint az „életgyőzelem”, s ennek nem a siker vagy a bukás a mutatója. A választ megint az életmű egészében kereshetjük és találjuk meg. Hogyan summázott Németh László? „Ha munkásságom lényegét egyetlen kérdésben kéne összegeznem, az ez lehetne: van-e értelme az adott nagy nehézségek közt az erkölcsi harcnak?” Az életgyőzelem tehát az erkölcsi harc vállalása!

Az 1901-ben született és 1975-ben elhunyt, orvosi végzettségű, fordítóként, tanárként is tevékenykedő, enciklopédikus műveltségű Németh László kimagasló és meghatározó alakja volt nem csupán a XX. század irodalmának, de az egyetemes magyar irodalomnak is. Az 1925-ben indult pálya már az első pillanatban többre tört, mint alkotói csúcok meghódítására, a fiatal író bevallottan a „szellemi erők organizátora” akart lenni. És lett is, nem csupán kritikus tevékenységében és szervezésekben, szervezkedésekben, hanem kristálytisza, okos társadalmi diagnózisok fölállításában,

sőt: kiutak fölmutatásában. Hiszen a kimondott igazságok mozgósító erővel bírtak az irodalmi életen túl is, s emberi magatartása igen sokak számára iránytűvé vált.

Ki tudja, hogy alakult volna történelmünk, ha nemzete és az értelmiség egésze jobban hallgat rá, vagy a sokat emlegetett külső, netán külpolitikai tényezők más sorsot szántak volna neki és népének... Tartása emlékekben megőrződött és remekművekben is itt van; könyvei ezzel együtt vajon mennyiben formálnak manapság gondolkodást, magatartást? Az érték mindig modern – vallotta Németh, s így munkássága mindenképpen korszerű: az egyedül írt folyóirat, a *Tanu* mint vállalkozás 1932 és 36 között, a számos kritika, sodró esszé és nagy ívű tanulmány, a regények: a kevésbé ismert *Emberi színjáték*, a *Gyász*, az *Iszony*, az *Égető Eszter*, az *Irgalom*, a drámák: *Villámfénynél*, *VII. Gergely*, *Galilei*, *II. József*, *A két Bolyai*, *Széchenyi* – és lehetne hosszasan sorolni még a műveket, nem beszélve a monumentális naplókról és a hihetetlenül gazdag fordításokról, de ennyi is elég, hogy az életmű kikezdehetetlenül magasodjon előttünk. Az emberi nagyság és tisztaság pedig túlmutat az irodalmon: Németh volt az, aki halálosan komolyan vette mindazt, amit a *Szörnyeteg* című drámájában a főhős, Sárkány professzor fontosnak tartott. Érdemes felsorolni: „Barátság, szerelem, igazság, boldogság, férjség, apaság, hazaszeretet.” Íme, Németh létezésének pillérei, s ő ezeket a pilléreket kötelezőnek érezte. Persze a szépíró tudta a legjobban: a lelki nemesség vagy olyan, mint a vízcso bogás, a növény fejlődése, vagy a torzulás lehetőségét is magában hordozza. S azt is tudta, sőt élte és megörökítette, hogy a „közönségesség zsíros ujjai alatt” szenvedő embernek kötelessége személyiségének védelme, de recept itt sincs, legföljebb a lelkiismeret parancsa lehet irányadó. Elvégre erről szól a sokak által leginkább tökéletesnek tartott műve, az *Iszony* című regény, mely az ötvenes évek közeledeével egy nőalak, Kárász Nelli sorsának példázatával figyelmeztet az értékek, tehát az autonóm ember megőrzésének elkerülhetlenségére.

Ennek a remekműnek folytatása, alkat és élethelyzet továbbgondolása az *Égető Eszter* című nagyregény. Az eredetileg *Örültek* címet viselő könyv egy esztendővel az *Iszony* megszületése (1948) után íródott, s Németh legkedvesebb műve. A kulcsot is megadja hozzá: „ha valamilyen művészi ítélőszék előtt egy művemmel kéne megjelenem, mégis inkább vinném azt magammal, amelybe a következő nyáron fogtam, s amelyet az *Iszony* tökéletességét kereső művészek bizonyos csalódással tettek le, a közönség azonban a belőle áradó életpélda, melegség, gazdagság miatt, velem együtt mégis jobban szeret.” Nem túlzás azt állítani, hogy a kilenc fejezetből és egy epilógusból álló könyv mintegy foglalata mindannak, ami az író világlátásának és törekvésének a lényege: a növényi természet lehetséges diadala. Nincs hős, nincs szörnyeteg, a szent van jelen, a hétköznapi szent, aki belesimulva a felemás mindennapokba és kisebb-nagyobb közösségekbe, áldozat és erőszak nélkül őrzi meg önmagát, s képes a szinte észrevétlen mélységeivel emberi csúcokra jutni, ugyanakkor a körötte levő

„örülteket”, diszharmonikus, egyben értékekkel bíró embereket a gondoskodás és belátás puhaságával körülvenni.

Ez a „mítoszi csóvát” hordozó emberi törekvés nagy magyar „emberfauna” közegeiben, a magyar vidék (a képzelt nevű alföldi Csomorkány), történelem és valóság be- és fölmutatásával és hiteles rajzával jelenik meg. Ahogy Németh László rögzíti: „Regényem ötven esztendő magyar történetét mondja el, egy asszony életén keresztül. Égető Eszter a század elején, a koalíció éveiben mint elemista kislány bukkan fel előttünk, s 1948-ban mint családjafosztott nagymamától búcsúznak el tőle.” Ez az időben egyre inkább magasodó asszonyalak az író édenteremtő énjének kivetülése, működő és szeretettel teli közösségbe vágó lényének áttételes megfogalmazása. Bovaryné én vagyok – mondta Flaubert, s persze Németh László minden nőalakja bizonyos értelemben a szerző, de leginkább az, vagy legalább önmaga (és az emberiség) számára ideális példa: mindenképpen Égető Eszter. S kicsoda szerzői bravúr, hogy a regényben Méhes Zoltán alakjában az író is fölbukkan, sőt kulcsfigura Eszter fejlődéséhez, de ő is csak a minőségi magyar örültek egyike lehet (tehetsége elismerést, öngyilkossága részvétet kelt és a korra mutató vádiratot hordoz), mert a tiszta, adakozó emberi magatartás, egy női Gandhi, vagyis Eszter élete és életpéldája az egyetlen, ami magyarázkodás és értelmezési, igazolási holdudvarok nélkül elfogadható, legalábbis e mű szövetében, de úgy tetszik, azon túl is... De a vidékiség, a csomorkányizmus is a nagy magyar képlet része. S ahogy a mindennapokban az önmagát megőrző, mégis másokat szolgáló élet az író végső receptje, a csomorkányizmus elleni, vagy inkább azt kiegészítő Németh László-i megoldás az európai magyarrá válás, a kapcsolatokban és kitartó, a hely szelleméhez és szellemiségéhez igazodó s folyamatos munkákban megmutatkozó tevékenység és atmoszféra. Emberi és nemzeti kisugárzás. Egyén és kisebb-nagyobb közösség egymásba simulása. A realitás és az idea összehangolása.

Ez a remekmű egyébként évekig várt, hogy könyvfedél közé kerüljön, az akkori idők kultúrpolitikájának következtében. 1949-ben a már nyomdailag előkészített mű szedését felsőbb utasításra szétdobálták, még szerencse, hogy a megmaradt egyetlen korrektúrapéldányból sikerült végre 1956-ban megjelentetni. Akkor sem a teljes. A Méhes Zoltán halálával teljes szöveg csupán az 1971-es életműkiadásban került az olvasókhöz.

S ha már olvasók, vajon az *Égető Eszter*nek mi lehet most az aktualitása, azon túl – mint már tisztáztuk –, hogy az érték és értékes mű mindig modern és korszerű. Úgy tűnik föl, szomorúan aktuális a regény. Gondoljunk csak a mű eredeti címére: *Örültek*. Az egész földgolyóra és persze hazánkra is egyre inkább az örület dorbézolása a jellemző. Irracionalitás és értékpusztítás: hol van itt az édenteremtés? A vegetáló lét is veszélyeztetett. S éppen ezért fontos mű ma is az *Égető Eszter*. Mert azt sugallja: a maximumot kell nyújtani önnön lehetőségeinken belül. Az éden álma ha távolabbra kerül is, az üdvösségharc akkor sem kerülhető el...

Igor R. Safarevics (1923–) világhírű orosz matematikus, filozófus, történész. A kommunizmus éveiben Szolzsenyicinnel válllvetve, szamizdatokban küzdött az emberi jogokért. Egyetemi katedrájától megfosztották, de világhíre megmentette a Gulagtól. A Szovjetunió bukása után is megmaradt annak, aki volt: szuverén, a tényekhez minden körülmények között ragaszkodó tudósnak, és belülről vezérelt orosz hazafinak. Ma is „disszidens”, mint volt hajdan. Algebra és A szocializmus mint világtörténelmi jelenség című alapművei magyarul is olvashatók. (A ford.)

Igor Safarevics

Mi a hazafiság?

Nyilvánvalóan a népet összetartó valamiféle erő, amely nem engedi, hogy egy nép különálló egységekre essen szét. A kérdést helyesebb lenne így föltenni: mi a nép, az emberiség miért tagolódik ilyen közösségekre? Ezek a jelenségek – a nép és a népet összetartó erő, a hazafiság – mindig jelen volt a történelemben. Ha a nép fogalmát kitágítjuk az *etnos*zig, s belefoglaljuk a törzset és a törzsszövetséget is, a „primitív”, azaz az államszervezést megelőző szinten élő közösségek példáján látható, hogy e két jelenség sokkal mélyebbre mutat. A probléma gyökerei tulajdonképpen még mélyebbre nyúlnak vissza. Nyilvánvalóan valamilyen hasonló erő tartja össze az állatok közösségeit is: a farkascsoportot vagy a vadlibacsapatot. Most azonban ilyen messzire nem megyünk. Ezt a szempontot csak azért vetettük fel, hogy a jelenség méreteit körvonalazzuk.

Egy nemzet csírájának – egy törzsnek – a példáján könnyebb a kérdésünkre válaszolni, s a néprajztudósok nagy anyagot gyűjtöttek össze e tárgyban. Ha a bennszülöttel sikerült megértetni a valódi értelmét annak, amit a néprajztudós meg akart tudni tőle, arra a kérdésre, hogy *Mi egyesíti önöket egy törzsbe?*, az esetek többségében ugyanazt a nekünk eléggé szokatlan választ adta: „közös mítoszaink”. Ez a válasz azonban bizonyára kevésbé lesz meglepő, ha emlékezetünkbe idézzük, hogy Dosztojevszkij is a vallás megjelenéséhez kötötte a nemzet születését: a judaizmushoz a zsidót, az iszlámhoz az arabot, a pravoszláviához az oroszot.

Hogy a néprajztudósoknak adott választ értékelhessük, meg kell értenünk a bennszülöttek mítoszfogalmát. A törzs mítoszait titkos tudásként kezelték, amelyet csak a beavatottak ismertek (általában a felnőtt férfiak többségét avatják be). A mítoszokat azonban nemcsak elbeszélték, hanem azok tovább éltek az összes beavatott részvételével zajló szokásokban, szertartásokban. A mítoszok ezzel a modern vallásokra emlékeztetnek, de azzal a különbséggel, hogy sokkal

drámaibbak és lélekbe markolóbbak voltak: a szertartásokon álarcot viseltek, táncoltak, gyakran embereket áldoztak fel. A szertartások értelme a „mitológiai időbe”, az ember- és a világ teremtésének idejébe való visszatérésben rejtett. Az érintkezés ezzel a különleges „teremtő” idővel, új erővel töltötte fel a jelent is: biztosította a természet termékenységét, a kozmikus folyamat múlását, a közösség társadalmi szilárdságát. A mítosz feltárta az ember helyét, a kozmoszban betöltött fontos alkotó szerepét, értelmet adott életének és erőt adott neki a nagyszerű és szép élethez a nekünk néha már szinte elképzelhetetlenül nehéz körülmények között. A mítosznak ez a szerepe tragikusan igazolódott, amikor az európai civilizációval érintkezvén a szertartások és mítoszok rendszere darabjaira hullott. A néprajztudósok szerint éppen ez a fő oka a „primitív” népek kihalásának: a fellépő fásultságnak, az életerő hanyatlásának, a születések száma csökkenésének.

Úgy vélem, hogy ebből a példából kiindulva kell szemlélni a modern nagy nemzetek szerepét és létük értelmét, és a mindegyiküket összetartó erőt, a hazafiságot is. Szemmel láthatóan léteznie kell valamilyen közbeeső foknak az egyén és a Kozmosz egésze között. Az ember csak e fok révén képes megérteni léte értelmét a Történelemben és a Kozmoszban. Például a Történelem nem az egyének történelme, hanem népeké, s az ember csak a saját népéhez tartozva képes e grandiózus folyamat értelmére ráérezni, „érintkezni múlt és jövő titkaival”. Például Lihacsov¹ akadémikus így ír a régi Oroszország lakójának világérzéséről: „A világban élő ember lényegében hatalmas egységnek tartotta a világot, és érezte a helyét ebben a világban.”

Az ember csak ebbe a közösségbe – etnoszba – beágyazódva képes megoldani az élet némely, fölöttébb bonyolult problémáját. Elképzelhető, hogy az etnosz valamilyen, nekünk felfoghatatlan módon egyesíti magában az egyes emberek értelmét és lelkét, és valamilyen felsőbb értelmet és felsőbb lelket hoz létre. S bizonyos életproblémák csak az ilyen felsőbb értelem erejéhez szabottak, a különálló emberi elme nem képes megoldani őket. Lehet, hogy még a megoldás megtalálása után sem tudatosítja annak valódi logikáját, hanem a megoldást csak az adott közösségben kötelező „viselkedési normának” tekinti. Például az „ösközösségi” társadalmakban a közeli rokonok közötti házasságot megakadályozó tiltások és viselkedési szabályok nagyon bonyolult rendszere működik (exogámia). Ugyanakkor a közösség tagjainak természetesen fogalma sincs a közeli rokonok házasságából származó genetikai ártalmakról és a fennálló tilalmakat indoklásra nem szoruló „tabunak” tekintik (indoknak elég, hogy a mitológiai ősök honosították meg őket). Az „ösközösségi” társadalmak nem kevésbé nehéz ökológiai, gazdasági és társa-

¹ Lihacsov, D. Sz. (1906–1999): szovjet-orosz irodalomtörténész., akadémikus. A régi orosz irodalomról számos alapvető tanulmányt tett közzé. (A fordító jegyzete.)

dalmi problémákba ütköztek, mint mi, és egészen jól oldották meg őket. Erről tanúskodik pusztá létezésünk, az örökül ránk hagyott, ózonlyukak és üvegházhatás nélküli, tiszta levegőjű világ, a halaktól hemzsegő folyók, a termékeny talajok. Egyébként e problémák közül a leglényegesebbeket egyén fölötti szinten oldották meg és gyakran rögzítették mítoszokban, rítusrendszerekben és tilalmakban: például ilyen a már említett exogámia, a tűz használatba vétele, állatok háziasítása, a vetésen alapuló földművelés és a kerék feltalálása.

A közelmúlt történelme is, egészen napjainkig, bővelkedik hasonlóan megvalósult dolgokban. Ezeknek megvan a maguk logikája, de a kortársak egyéni tudata számára vagy felfoghatatlan, vagy teljesen tévesen magyarázzák, mivel logikája szemlátomást az össznemzeti „értelem” és „lélek” megnyilvánulása. Ekképpen a XVII. századi Angliában egy vadonatúj, lendületes, erőteljes duzzadó életrend alakult ki: az ipari társadalom és a parlamenti demokrácia. Ez szabta meg Anglia életét, ez alakította ki az Egyesült Államokat, kiterjedt Nyugat-Európára és elárastotta szinte az egész világot. Születése pillanatában azonban senki sem számolt ilyen következményekkel. Akkor minden józan gondolkodású embernek – beleértve a királyt és tanácsadóit is – világos volt, hogy a központosított monarchia a „haladó” életrend Spanyolországban csakúgy, mint Franciaországban, a megerősödő Oroszországban vagy az Ottomán birodalomban. A parlamenteket reakciós feudális csökevényeknek tartották. Maguk az új társadalmi rend hívei azt hirdették (természetesen teljes őszinteséggel), hogy a „szentek államát” hozzák létre, az „ötödik monarchiába” – Jézus Krisztus monarchiájába – vezető utat építik. Néhány évszázadra és Max Webernek, a rendkívül tehetséges történésznek *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című nevezetes munkájára volt szükség ahhoz, hogy legalább kezdjünk ráébredni az aszketikus-végzetihívő protestáns világnézet kálvini irányzata és a kapitalizmus szelleme közötti kapcsolatra.

Az emberiség előtt álló alapvető kérdésekben ma is ennek az egyén fölötti értelemnek az erejében reménykedhetünk. Kitűnő – és talán alapvető fontosságú – példa: az ökológiai válság. A válságot az egészen különös természetű modern technikai civilizáció okozta, amely minden ökológia problémát csak úgy képes megoldani, ha még jobban és még intenzívebben avatkozik be a természetbe, s ezzel egy probléma helyett számos – még bonyolultabb – problémát hoz létre. Például a fűtőanyag elégetésére épülő ipart az atomenergián alapuló váltja fel, s ily módon életre hívja a radioaktív sugárzás és a radioaktív hulladékok tárolásának problémáját. A gépek intenzív használatától kimerülő talajt műtrágyával javítják, amely megmérgezi a terményeket, a vizet stb. Egyáltalán nem valószínű, hogy ez lenne a kiút. Az ilyen verseny valamikor – inkább előbb, mint utóbb – összeomláshoz kell, hogy vezessen. Ez a kiúttalanság-érzés azonban az általunk logikailag vizsgált változatokra vonatkozik, s nem az egyénfölötti értelem működésére. Ha a

problémára van megoldás, csak ez oldhatja meg. Természetesen ez az egész emberiség problémája, de amiként az összemberi tudományban egy konkrét ember nevéhez fűződik a felfedezés, úgy igaz, hogy az eddig ismert példákban egyénföltti munkát láttunk, de nem az összemberi, hanem a nemzeti értelem munkáját. Ebből következik, hogy ez az értelem különleges egyéniséget tükröz: a nép egyéniségét (lásd Anglia fentebb idézett szerepét az ipari forradalomban).

Visszatérve a címben szereplő kérdésre, azt mondhatjuk, hogy a hazafiság az érték érzése, minden ember számára életszükséglet, hogy bekapcsolódhasson a nép nagy egyéniségébe. Vagy, másrészt: a hazafiság a népi egyéniséget őrző ösztön. Energiatöltet, a nép egységét megőrizni hivatott számtalan eszközt – nyelvet, nemzeti kultúrát, a történelmi hagyomány érzését, a vallás nemzeti vonásait – mozgásba hozó motor. Ezért a hazafiúi érzés kihunyása a legbiztosabb jele, hogy egy nép a végét járja: élőlényből halott géppé válik, amelyet lekapcsoltak az őt hajtó energiaforrásról. A hazafiúi érzés mesterséges tönkretétele pedig egy nép kiirtásának legbiztosabb útja. Példa erre a múlt század folyamán, mindig az orosz történelem válságos pillanataiban fellángoló oroszgyűlölet. A néplélek azon elemeinek tönkretételéről van szó, amelyek az „ösközösségi” népek mítoszainak szerepét töltik be, s az eredmény is ugyanaz: a nép kihalása. A hazafiúi érzés hiánya a nép szervezetét roncsoló betegséghez hasonlítható, de nem közönséges betegséghez, hanem az AIDS lelki megfélelője, mert nem valamelyik szervet teszi tönkre, hanem a központi védekező rendszert.²

(Babus Antal fordítása)

² A cikk először a *Polityika* 1991. márciusi, 1. számában jelent meg.